

УДК 342.56:070.11

П. Каблак,
голова
Апеляційного суду Львівської області

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВЗАЄМОДІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ

Згідно з Європейською конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом». Ця стаття встановлює вимоги до судочинства, на яке має право кожна людина, а роль держави – забезпечити це право.

Одним із напрямів у процесі становлення таких вимог є розвиток комунікації судової влади (судів) із громадськістю, ЗМІ, що безпосередньо сприяє, зокрема, відкритості, незалежності правосуддя. Адже без довіри громадськості судова система не може повноцінно функціонувати.

Зазвичай у країнах із розвинутою демократією суд має найвищий ступінь довіри як остання інстанція під час вирішення правових спорів. Суддя асоціюється з людиною чесною, непідкупною, справедливою, якій притаманні найкращі людські моральні етичні якості. Тому суд – це той лакмусовий папірець, з допомогою якого можна побачити, як ця конкретна держава захищає права та інтереси громадян, чи існує вона для суспільства, чи, може, навпаки. Очевидно, що коли в Україні діяльність судової влади становить значний інтерес для суспільства, суспільство завжди бажає бути поінформованим щодо розгляду в суді того чи іншого питання, справи, то сьогодні вкрай необхідне налагодження постійного діалогу – комунікації, яка допоможе вирішувати управлінські задачі судів та наблизити українське судочинство до європейських стандартів.

Розвиток інформаційного суспільства, підвищення ролі та значення засобів масової інформації у формуванні світогляду громадян поставило органи державної влади, у тому числі судову владу, перед необхідністю формування інформаційної політики, створення умов щодо відкритості та прозорості своєї діяльності.

Питанням вдосконалення діяльності судової влади, у тому числі стосовно вироблення напрямів підвищення ступеня довіри громадськості до судів, присвячено низку наукових публікацій. Зокрема, ця проблематика входить у коло інтересів таких дослідників, як К. Бабенко, В. Городовенко, С. Денисюк, М. Кобилянський, О. Красовська, М. Логунова, В. Маляренко, В. Петренко, С. Прилуцький, А. Селіванов, В. Співак та інших, чиї роботи й стали теоретичною основою дослідження.

Ідея розвитку комунікації судів із громадськістю має на меті передусім висвітлення та розповсюдження інформації щодо діяльності судової системи, суддів та органів суддівського самоврядування; налагодження ефективного спілкування (комунікації) із громадськістю. Для чого спілкуватись? З ким і як спілкуватись? Такі питання не є другорядними, зважаючи на новизну впровадження в українській судовій владі «медіа-супроводу діяльності суду», відсутність ефективного відпрацьованого механізму взаємодії ЗМІ та судів та на невисокий рівень довіри громадян суду.

«In dubio pro geo» – всі сумніви на користь обвинуваченого. У Давньому Римі цей принцип було покладено в основу античного правосуддя. Римля-

ни вважали, що краще не покарати 10 винних, ніж покарати одного невинного. Такий підхід давав їм можливість забезпечити довіру суспільства до держави та її інститутів. Кожен громадянин знав, що у відношенні до нього з боку держави не буде прийнято несправедливих рішень. Це давало можливість забезпечити стабільність у суспільстві, що у свою чергу сприяло розвитку давньоримської держави.

Абсолютно іншу картину спостерігаємо в сучасній Україні. Люди вже не вірять жодній гілці влади. Скомпрометованим виявилось і правосуддя.

Як правило, звинувачення, негативні відгуки часто звучать саме з уст ЗМІ. Найважливіша функція мас-медіа – давати об'єктивну інформацію, на основі якої можна скласти реальну картину сьогодення, здійснювати контроль за роботою різних гілок влади, порушувати актуальні питання, стежити за розв'язанням важливих проблем. Інформуючи населення, ЗМІ формують у людей навик аналізу діяльності влади, здатності захищати власні погляди, підвищують відповідальність влади за її дії.

Багато проблем виникає під час намагання отримати вичерпну інформацію від судової гілки влади. Громадяни, не маючи достовірної інформації, трактують важливі для країни питання по-своєму. Тому ЗМІ, які мають великий вплив на формування суспільної свідомості, громадської думки на ті чи інші суспільно-політичні явища та процеси, відіграють важливу роль у відносинах між судовою владою та громадянським суспільством.

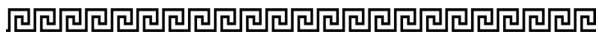
У контексті цього, вважаємо, налагодження конструктивних взаємовідносин між ЗМІ та судами сприятиме взаємодії між державою та громадянським суспільством (громадськістю). Питання ефективної співпраці судів та ЗМІ пов'язані із забезпеченням двох конституційних цінностей: вільної преси та справедливого незалежного суду.

Щодо досягнення взаємодії між державою й громадянським суспільством

слушно зауважив С. Прилуцький: «Компроміс в питаннях організації судової влади та здійснення правосуддя має реалізуватись насамперед у формі громадянського контролю. Суспільство реалізується під час здійснення правосуддя через безпосередню участь представників громадянського суспільства (народних засідателів, присяжних). Рівновазі між суспільством та державою сприяє й адвокатура як незалежний правозахисний інститут громадянського суспільства. Крім того, громадянський контроль за судовою владою має здійснюватись через відкритість процесу правосуддя (гласність та відкритість правосуддя), доступність ЗМІ до судової інформації та її об'єктивне висвітлення [1, с. 236].

Тут основна мета – досягти «золотої середини», щоб суддя був захищений від тиску громадської думки, нав'язаної висновками ЗМІ, у справі, що розглядається чи буде розглядатися. З іншого боку, суспільство повинно мати допуск до зали судового засідання через ЗМІ» [1, с. 239]. І як справедливо зазначив Президент Конституційного Трибуналу Республіки Польща, професор М. Саф'ян, суди не повинні боятися громадської думки й не повинні бути звільнені від критики ЗМІ. Юридична сила та остаточність вироків не виключають можливості такої критики, оскільки правосуддя є одним із найважливіших учасників суспільної гри в демократичній правовій державі. Також не можна будувати авторитету судів на заборонах і відсутності доступу до інформації. Як правило, це має зворотній ефект [1, с. 239].

На пресу як на фактично єдиний публічний механізм розповсюдження інформації покладається серйозна громадянська відповідальність із донесення цього «послання» до суспільства. Важливим у цьому залишається не створення «позитивного іміджу суду», а формування правильної думки про організацію роботи судів та розгляд справ. Також громадяни мають знати, хто і як приймає суспільно важливі су-

дові рішення, як їх виконують і якими наслідками це обернеться для всього суспільства. Безперечно, у засобах масової інформації можна й потрібно критикувати недоліки в роботі судів або окремих суддів, але при цьому необхідно знати, де пролягає межа між дозволеним і забороненим і чи є право на свободу слова ЗМІ таким необмеженим, абсолютним.

Водночас як форма соціального (громадського) контролю інститут «медіа-супроводу діяльності суду» жодним чином не має входити в конфлікт із принципами суддівської незалежності та неправомірного втручання в процесуальну діяльність суддів.

У форматі взаємодії судів та ЗМІ важливим є вироблення її принципів, методів, форм, а також відшукування балансу між конфліктними свободами та інтересами сторін такої взаємодії, її меж.

Насамперед слід зазначити, що стандарти взаємодії судів та ЗМІ вже зафіксовано в міжнародних актах. Відповідно до Резолюції № 1296 Економічної та соціальної ради ООН 11 лютого 1994 р. поширено Мадридські принципи взаємодії засобів масової інформації та суддівської незалежності. Основним положенням документа є твердження про те, що «...функцією та правом ЗМІ є збір та поширення серед громадськості інформації, висловлювань та критичних тверджень про судочинство, а також висвітлення судових справ до, після та під час судового розгляду без порушення при цьому презумпції невинуватості» [2]. Тому такий принцип діяльності ЗМІ у сфері судочинства може підлягати певним обмеженням, застосовуваним на чітко визначених засадах.

Обставини, за наявності яких публіка й преса можуть бути не допущені до суду, є однаковими як у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (ч. 1 ст. 14), так і в Європейській Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (ч. 1 ст. 6). Цінностями, загроза яким зумовлює

необхідність обмеження доступу представників ЗМІ до судового розгляду справи (коли таке обмеження є виправданим), є:

1) національна, державна безпека (коли відкритий розгляд справи суперечить інтересам охорони державної таємниці);

2) моральність населення (слухання справи про статеві злочини);

3) права й свободи людей, їх захист (якщо цього вимагають інтереси неповнолітніх або приватного життя сторін);

4) інтереси правосуддя (якщо це визнається судом суворо необхідним за особливих обставин, коли публічність може завдати шкоди цим інтересам).

Зазначені винятки тлумачать дуже вузько, бо їх розширена інтерпретація здатна підірвати віру громадян у правосуддя.

Важливе значення для України має й позиція Ради Європи, що знайшла закріплення в Європейській Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), у її тлумаченнях Європейським судом із прав людини (далі – Суд), а також у резолюціях та рекомендаціях органів Ради Європи. Відповідно до п. 2 ст. 10 вказаної Конвенції, свобода виявлення поглядів (а отже, і свобода ЗМІ) може підлягати обмеженням, запроваджуваним із такою метою: для захисту репутації та прав інших людей, для підтримання авторитету суду, для забезпечення безсторонності та неупередженості суду.

Так, у досить складній справі Де Гаєс та Гійзельс проти Бельгії (1997 р.) ідеться про пана Х., високопоставлену особу, про якого пішли чутки, що він допускав акти інцесту між своїми малолітніми дітьми. І це було доведено журналістами. Коли почався судовий процес із дружиною, яка хотіла залишити свого чоловіка, суд, знаючи вчинки цієї людини, віддав дітей саме панові Х. Журналісти виступили у своїх статтях проти такої поведінки суду. Їхня критика була спрямована саме

проти суддів, які, незважаючи на достовірні факти, все ж вирішили справу на користь високопоставленої особи. Коли справа дійшла до Європейського Суду з прав людини, Суд вирішив, що «він не підтримує полемічного й навіть агресивного тону журналістів. Однак треба сказати, що ст. 10 Євроконвенції захищає їхнє право на висловлювання». Тобто журналісти мали право критикувати суд навіть у жорсткій формі. Вони мали право критикувати рішення по суті, маючи певні докази, мали право на свободу слова. А оскільки у висвітленні цього питання зацікавлене все суспільство, то журналісти мали рацію. Суд підкреслив, що свобода слова застосовується не тільки до інформації або ідей, які приймаються прихильно, вважаються нешкідливими або нейтральними, але також і до тих, що шокують або заподіюють занепокоєння державі або будь-якій частині суспільства. Крім того, журналістська свобода включає також можливість вдатися до деякої міри перебільшення або навіть провокацій [3].

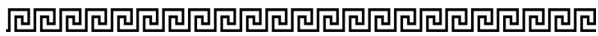
Водночас суд визнав, що «суди – гаранті правосуддя, їхня роль є ключовою в державі, заснованій на верховенстві закону. Тому вони повинні користуватися довірою громадськості й, відповідно, бути захищені від нічим не обґрунтованих нападів, особливо маючи на увазі ту обставину, що на суддях лежить обов'язок стриманості, який заважає їм відповісти на критику» [3]. Водночас якщо критика судових проблем або окремих суддів спирається на «належні та ретельні журналістські розслідування, що є частиною громадянського обговорення важливих суспільних проблем», то підстав обмежувати свободу мас-медіа немає.

У контексті розглянутої справи виникає запитання: як діяти, якщо через ЗМІ поширено вкрай різку, негативну інформацію про суд (як юридичну особу), суддю (посадову та фізичну особу). Звичайно, тут постає питання захисту честі, гідності, ділової репутації, ідеться не лише про оприлюднення певної

інформації (достовірної чи недостовірної), а й про поширення думок про суд чи суддю. Звісно, говорити про честь і гідність органів судової влади є безглуздом, оскільки вони властиві лише фізичним особам. Нонсенсом є й ділова репутація органів державної влади, судової в тому числі. Важко уявити, що якась публікація негативно вплине на репутацію органу державної влади, завдасть шкоди. Якщо визнавати принципову можливість захисту ділової репутації органів державної влади, то є ризик залишити їх поза контролем суспільства, преси.

Із цього приводу є доречним навести рішення Європейського суду з прав людини в справі Торгейрсон проти Ісландії. Справа стосувалася ситуації, коли журналіст написав про жорстоку поведінку ісландської поліції. Ішлося про побиття затриманих, подробиць документів тощо. І поліція звернулася до суду з позовом про захист честі та ділової репутації. Торгейсона суворо засудили. Вимагалось довести оприлюднену інформацію фактичними доказами (погляди, судження та оцінки доводити не потрібно). Він довів дійсність 50% фактів, про інше сказав, що «люди так говорять». Журналіст звернувся до Суду, який вирішив, що «можна використовувати розповіді людей, чутки, коли ці чутки настільки схожі й численні, що їх навряд чи можна сприймати як звичайну брехню. Надмірною є вимога доводити достовірність тверджень, якщо журналістом підсумовано сказане іншими, або логічні припущення, виведені з подій, які мали місце» [4].

Іншою є ситуація, коли йдеться про поширення негативної інформації через ЗМІ про конкретного суддю як посадової особи. Тут він як фізична особа може звернутись до суду з відповідним позовом про захист честі, гідності, ділової репутації. В Україні про подання такого роду позовів інформації немає, однак у практиці Європейського Суду з прав людини такі випадки є. Так, у рішенні Європейського Суду з прав людини «Прагер і Обершлік про-

ти Австрії» (1995 р.) йдеться про те, що журналіст п. Обершлік написав, а видавець газети п. Прагер надрукував статтю, яка містила різку критику особистих та професійних якостей деяких австрійських суддів. Із восьми суддів, які згадувалися в статті, позов подав лише один. Під час розгляду цієї справи Суд зазначив, що «критикам судді не вистачило добросовісності. Стаття не відповідає правилам журналістської етики. Втручання Австрії в здійснення свободи вираження поглядів із метою захисту репутації інших осіб відповідає положенню ч. 2 ст. 10 Конвенції. Незважаючи на її найважливішу роль у демократичному суспільстві, преса не може виходити за певні межі» [5].

У рішенні Європейського суду з прав людини в справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» (1979 р.) конкретизовано вимоги до належного висвітлення судових процесів: «Якщо інформація про судовий процес поширюється в такій формі, що веде до формування в громадськості власної думки про винуватість чи невинуватість ще перед оголошенням судового рішення, то це може спричинити неповагу до суду» [6]. Тому практику «квазісуду в засобах масової інформації, яка викликає сумнів щодо суду як належного місця та способу для розгляду спорів», визнано шкідливою.

Виходячи із цього, можна говорити про те, що свобода слова ЗМІ не є абсолютною, органи судової влади й журналісти повинні утримуватися від оприлюднення інформації, що може негативно позначитися на справедливості судового розгляду, та пам'ятати про відповідальність за розголошення інформації, захищеної законом. Так, ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» передбачає особливості відповідальності журналістів за заподіяну моральну (немайнову) шкоду [7]. Варто згадати й про етичні обов'язки судді. Так, відповідно до ст. 11 Кодексу суддівської етики суддя має надавати у встановленому

законом порядку представникам ЗМІ можливість отримувати інформацію, не допускаючи при цьому порушення прав і свобод громадян, приниження честі й гідності, а також авторитету правосуддя [8]. Суддя має утримуватися від публічних заяв, коментування в ЗМІ справ, які перебувають у провадженні суду, та не може піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Суддя також не вправі розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи (ст. 12) [8].

Під час взаємодії суду та ЗМІ варто звертати увагу також на позиції (принципи) доступу журналістів до суду, відображені в Резолюції міністрів ради Європи № R(81)19, Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членами № Rec(2003)19: інформування громадськості через суд; презумпція невинуватості; точність інформації; доступ до інформації; способи надання інформації; регулярне інформування під час кримінальних процесів; заборона на використання інформації; захист недоторканості приватного життя в межах судового розгляду, що триває; право на спростування та право на відповідь; неприпустимість впливу на суд; досудове розголошення інформації, що заподіює шкоду; допуск журналістів; допуск журналістів до зали судових засідань; пряма трансляція із зали судових засідань та зйомка такого засідання; допомога ЗМІ у висвітленні процесів; захист свідків.

Для того, щоб уникнути ситуацій, за яких судова влада та ЗМІ знаходяться в конфронтації, варто зосередити увагу й на формах їхньої взаємодії, переорієнтації контактів між ними з протистояння на конструктивне співробітництво, виборі правильних каналів комунікації.

Комунікація, як відомо, – це процес обміну інформацією, що, власне, і відрізняє це поняття від інформування, яке є наданням інформації без зворотного компоненту отримання реакції та зворотного зв'язку. При цьому слід відзначити, що будь-який вид комуніка-

ції не повинен сприйматись як технічний акт, а як стратегічні дії з поширення інформації.

Одним з основних каналів комунікації окремого взятого суду на сьогодні є насамперед власний веб-сайт, на якому розміщується текстова, фото-, відеоінформація, новини за принципом щоденника, який постійно оновлюється, зручний у використанні. Однак розбудова інформаційних зв'язків між судом та громадськістю не повинна зводитись лише до створення судами веб-сайтів чи, наприклад, видання кольорових брошур для громадян з історією чи складом суду, цей «діалог» є малоефективним. Тим паче під час використання таких каналів комунікації не слід забувати про їхню ефективність, зважаючи на аудиторію, яка матиме до них доступ.

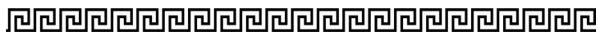
Додатковими каналами донесення певного повідомлення (інформації) до громадськості (залежно від цільової аудиторії) є такі: прес-конференції, прес-брифінги, прес-тури, круглі столи, конференції, семінари, презентації тощо. Однак недоліками таких заходів є те, що вони, як правило, завчасно плануються й мають певний сценарій, а увага аудиторії зосереджується виключно на тому об'єкті, який буде запропонований судом. Як наслідок, інтерв'ю, повідомлення, стаття стануть доступними в спеціалізованому (юридичному) виданні лише для юридичної спільноти, а переважна більшість громадян повідомлення не отримає. Хоча не можна применшувати й роль самого суду як джерела інформації.

Природно, що певна інформація поширюється й на побутовому рівні, у звичайних, буденних розмовах людей. Загалом найбільша зацікавленість проявляється до справ, які розглядаються судами, особливо тих справ, що є резонансними. Та й у цих випадках посередником поширення інформації між джерелом інформації (судом) та споживачем (громадянами), як правило, виступають саме ЗМІ, які несуть відповідальність за повноту та достовір-

ність інформації, за моральну позицію. На практиці досить часто журналісти в гонитві за сенсацією припускаються правових помилок (неправильно називають форму рішень, особливо в кримінальних справах, на власний розсуд трактують обставини правопорушення, злочину тощо), рідко вказують джерела інформації, допускають особисті, суб'єктивні тлумачення, займаючи певну позицію в справі, можуть формувати в слухачів та читачів спотворене уявлення про те, що відбувалось насправді. Число наявних судових справ та позовів до ЗМІ, на жаль, це підтверджують.

Загалом питання доступу журналістів (як і громадськості) до суду для проведення фотозйомки, звукозапису та трансляції в залі суду підлягає регулюванню нормами процесуального законодавства. Для судових процесів різних видів (адміністративного, цивільного, кримінального, господарського) встановлено специфічні правила щодо допуску на такі засідання. Тут критерієм доступу ЗМІ, громадськості до судового засідання є інформація, що буде розголошена в судовому засіданні. Тому суддя під час прийняття судового рішення про те, закритим чи відкритим буде процес, повинен достатньо аргументовано це обґрунтувати.

Інформація, яка виходить із зали суду, має бути добре зважена. Доцільно погоджувати такого роду репортажі після їх монтажу (кінцевий матеріал, що транслюють в ефірі) з суддею. До речі, у багатьох країнах світу вже склалась практика, що зв'язок між судовою владою та громадськістю підтримують прес-служби, прес-секретарі суду, саме вони могли б узяти на себе обов'язок із рецензування репортажів із зали суду. Прес-секретар може брати участь у діяльності аналітичного характеру, налагодженні внутрішніх зв'язків у судовій системі. Прес-секретар суду працює із суддями, працівниками суду, адвокатами, представниками ЗМІ, громадськістю. Для цього така особа повинна відповідати

певним вимогам, мати певні навички. В Україні, на жаль, така практика ще не є добре усталеною, насамперед через недостатнє фінансування.

У контексті розв'язання цієї проблеми заслуговує позитивної оцінки проект Положення про взаємодію судів із засобами масової інформації та журналістами, розроблений проектом Агентства США з міжнародного розвитку USAID «Справедливе правосуддя» спільно з Радою суддів України, Державною судовою адміністрацією України. Вказане Положення підготовлене на підставі законодавства України з повагою до свободи слова та свободи діяльності друкованих ЗМІ, з урахуванням прав громадян отримувати інформацію із зали суду, особливостей роботи ЗМІ під час висвітлення судових справ та з огляду на важливість авторитету й неупередженості суду в демократичній державі.

Підсумовуючи, необхідно акцентувати на такому. По-перше, судді не завжди прагнуть до контактів із журналістами, це призводить до різних міфів, виникнення негативних стереотипів. Враховуючи важливість значення й ролі в суспільстві як судової влади, так і ЗМІ, вони мають потребу один в одному, а демократія – у них обох.

По-друге, раціональним вирішенням проблем взаємодії суду та ЗМІ є створення такої організаційної системи, яка сприятиме налагодженню цих зв'язків. Саме створення в судах прес-служб із кваліфікованими прес-секретарями може вирішити проблеми вакууму між судами та ЗМІ.

По-третє, міжнародне законодавство та судова практика встановлює критерії для розмежування дозволеної та забороненої для оприлюднення інформації, встановлює засади, за яких свобода ЗМІ може підлягати певним обмеженням. Вироблених міжнародних стандартів взаємодії ЗМІ та судів потрібно дотримуватись не лише де-юре, дублюючи їх у національному законодавстві, їх варто враховувати й суддям у їхній практичній діяльності.

Ключові слова: суд, судова влада, громадськість, комунікація, ЗМІ.

У статті проаналізовано значення ЗМІ у взаємовідносинах судів та громадськості, визначено канали комунікативних зв'язків суду з громадськістю, запропоновано шляхи їх взаємодії, досліджено критерії такої взаємодії в контексті Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод людини.

В статье проанализировано значение СМИ во взаимоотношениях судов и общественности, определены каналы коммуникативных связей суда с общественностью, предложены пути их взаимодействия, исследованы критерии такого взаимодействия в контексте Европейской конвенции о защите прав и основных свобод человека.

The article analyzes the importance of the media in relations of the courts and the public, defined channels of communication of the court with the public, the ways of their interaction, considered the criteria for such interaction in the context of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.

Література

1. Прилуцький С. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект / С. Прилуцький // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 236–243.

2. Романюк О. Відкритість судових процесів: українська практика і міжнародні стандарти / О. Романюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua/material/3603>.

3. Де Хаєс (De Haes) и Гуйселс (Gijssels) против Бельгии : Судебное решение от 24 февраля 1997 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.ru/documents/doc/2461475/2461475.htm>.

4. Торгер Торгерсон (Thorgeir Thorgeirson) против Исландии : Постановление Суда от 25 июня 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.ru/documents/doc/6032305/6032305.htm>.

5. Прагер и Обершилик против Австрии : Постановление Суда 22 марта 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mmdc.ru/praktika_europejskogo_suda/praktika_po_st10_europejskoj_konvencii/europ_practice73.

6. «Санди Таймс» (The Sunday Times) против Соединенного Королевства : Судебное решение от 26 апреля 1979 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.echr.ru/documents/doc/2461498/2461498.htm>.

7. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80/para0156#o156>.

8. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf).